

Türkiye'de Çocuk Emegi: İşgücü Anketlerinden ve Zaman Kullanım Anketlerinden Gözlemler*

Seçil Aysed KAYA**
Emel MEMİŞ***

Öz: Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik yasal ve kurumsal düzeyde alınan önlemlere rağmen, hala, çocuk emeğinin farklı örüntüleriyle yaygın biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı iki farklı veri setine dayanarak, çocuk işçiliğinin cinsiyete, yaşa ve eğitime göre profilini, piyasaya yönelik çalışma biçimleri kadar hane içi çalışmayı da analize dahil ederek, ortaya koymaktır. Çalışmada ilk olarak, çocuk işçiliğine dair kavramsal çerçeve ortaya konmaktadır. İzleyen bölümde, Gelir ve Yaşam Koşulları Anket verilerinden 15 yaş altı fertlerin elde ettiği gelir bilgisi, çocuk emeğinin hane geliri içindeki payı ve hane yapısına ilişkin faktörler ile Zaman Kullanım Anketleri'nden 10 yaş ve üzeri tüm hanehalkı üyeleri için elde edilen zaman kullanım bilgisi, çocukların okul, ücretli çalışma ve hane içi çalışmaya ne kadar zaman ayırdıklarıyla ilgili gözlemler sunulmaktadır. Çalışma, çocukların gelir karşılığı ve/veya gelir karşılığı olmadan haneye yaptıkları katkıya ilişkin bilgiyi derleyerek, Türkiye'de çocuk işçiliğinin boyutlarını ve profilini değerlendirmeye açmaktadır.

JEL: J08, D13, J22

Anahtar kelimeler: çocuk işçiliği, ücretsiz çalışma, zaman kullanımı
Child Labor in Turkey: Observations Based on Time Use and Labor Surveys

Abstract: Despite the legislative and institutional measures to eliminate child labor, it is known that child labor is still widely used with various patterns. The aim of this study is to present the profile of child labor not only looking at their market-oriented forms of work but also including their unpaid work into analysis. We first present a conceptual framework of child labor and then based on the

* Bu yazı çocuk işçiliğinin farklı biçimleriyle daha görünür hale getirilmesi ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik, uzun bir geçmişi bulunan mücadeleye bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Araştırmamızın gerçekleştirilmesi ve yayına hazırlanmasında önemli katkılar sunan ve her aşamasında görüşleriyle yazımızı geliştiren başta Prof. Dr. Saniye Dedeoğlu olmak üzere, hakemlerimize ve emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,

*** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,

income and living conditions survey along with time use datasets, we explore the share of household income earned by children in addition to time they devote to school, paid work and household work in Turkey.

JEL: J08, D13, J22

Keywords: child labor, unpaid work, time use

Giriş

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA)¹ araştırması çerçevesinde, ilk kez 2015 yılında, öğrencilere, okula gittikleri en son gün boyunca okul saatleri dışında ücret karşılığı ve/veya hane içinde çalışıp çalışmadıkları soruldu. Elde edilen sonuçlar, ortalama olarak OECD ülkeleri genelinde, öğrencilerin yaklaşık %23'ünün ücret karşılığında çalıştıklarını, %73'ünün ise evde çalıştıklarını göstermektedir. Veriye göre; erkek çocuklar daha yüksek oranda ücretli çalışmaktadır, kız çocukları ise erkeklere kıyasla daha yüksek oranda ev işleri yapmaktadır. Ücret için çalışan öğrenciler, ücret karşılığı çalışmayanlara kıyasla bilim dalında daha düşük puan alma eğilimindedir. Ücretli çalışan öğrencilerde, okulda bir yabancı gibi hissetme, ileri eğitim için düşük beklentilere sahip olma, okula geç gelme ve okula gitmeme eğilimlerinin daha yaygın olduğu görülmektedir (OECD, 2017).

Çocuk işçiliği iktisadi bir mesele olmanın ötesinde tanınmış temel haklar temelinde bir sorundur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Tarafından 1989 yılında benimsenen ve Türkiye'nin, 1995 yılında uygulamaya başladığı Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır (md.1). Taraf Devletler, bu sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasi ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanırlar ve taahhüt ederler (md.2). Söz konusu sözleşmeye taraf devletler çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar (md.31). Aynı zamanda, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler (md.32). Bu amaçla, Taraf Devletler işe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler, çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar, bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler (BM, 1990).

¹ OECD tarafından her üç yılda bir uygulanmakta ve 15 yaşındaki öğrencilerin eğitim yoluyla edindikleri bilgi ve becerileri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

ILO tarafından 1992 yılında başlatılan Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC), ülkelerin çocuk işçiliğiyle mücadele kapasitesini artırarak çocuk işçiliğinin kademeli olarak ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Türkiye bu programa katılan ilk altı ülkeden biridir. Türkiye ILO'nun 138 nolu Aşgari Yaş Sözleşmesi'ni 1998 yılında, 182 nolu Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri sözleşmesini ise 2001 yılında imzalamıştır. İş Kanunu'na göre 15 yaşın altındaki çocukların çalışması yasaktır; ancak okula devam etmek şartı ile hafif işler yapabilir ve ailelerine yardım edebilirler. 18 yaşını geçmemiş çocukların tehlikeli işlerde çalışması kesinlikle yasaklanmıştır.

Türkiye'de 2017 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından hazırlanan Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı ile çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin faaliyetlerin, bir ulusal program çerçevesinde gerçekleştirilmesi amaçlanmış ve çocuk işçiliğini önlemeye yönelik temel stratejiler ve faaliyetler ile bunları uygulayacak kurum ve kuruluşlar belirlenmiştir. Bu programla, yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin artırılması, toplumsal bilinç ve duyarlılığın artırılması gibi tedbirlerle başta çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olmak üzere çocuk işçiliğinin önlenmesi temel hedef olarak belirlenmiştir (ÇSGB, 2017).

Tüm olumlu yasal ve kurumsal gelişmelere rağmen çocuk işçiliği, hala, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yaygın bir olgudur. Bu çalışmanın amacı farklı veri setlerine dayanarak, çocuk işçiliğinin cinsiyete, yaşa ve eğitime göre profilini, piyasaya yönelik çalışma biçimleri kadar hane içi çalışmayı da analize dahil ederek, ortaya koymaktır; zira hak temelli yaklaşımla hane içi çalışma da, ücret karşılığı çalışma gibi, çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkının korunamaması ve eğitim sürecinin sektöre uğramasına yol açarak uluslararası sözleşmelerle tanınmış haklarının ihlaline neden olmaktadır. Bu anlamda, düşük üretim maliyetlerine karşılık gelen, kökleşmiş cinsiyet temelli ayrışmayı da içeren çocuk işçiliği, iktisadi sonuçları bir yana, tümüyle mücadele edilmesi ve ortadan kaldırılması gereken bir insan hakları sorunudur. Bu amaçla çalışmada ilk olarak çocuk işçiliğine dair kavramsal çerçeve ortaya konacaktır. Daha sonra Zaman Kullanım Anketi verisinden elde edilen bilginin de incelenmesiyle Türkiye'de çocuk işçiliğinin boyutları ve profili değerlendirilecektir.

Çalışmada, Çocuk İşgücü İstatistikleri'nin yanı sıra Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi'nde elde edilen veri de kullanılmıştır. GYKA, Hanehalkı İşgücü ve Çocuk İşgücü anketlerinden farklı olarak Türkiye geneli, kent ve kırsal ayrımının yanı sıra, NUTS1 ve 2 düzeyinde ücret bilgisinin dışında tüm gelir türleri ve yaşam koşullarını betimleyen değişkenlerin incelenmesine imkan sağlamaktadır. GYKA veri seti ile, özellikle 15 yaş altı fertlerin elde ettiği gelir bilgisini kullanarak, çocuk emeğinin hane geliri içindeki payına ve hane yapısına ilişkin faktörlerin bu payı nasıl belirlediğine dair gözlemler elde etmekteyiz.

Diğer taraftan, çocuk emeğinin hane içi ücretsiz emek formları çocuk işçiliğinin önemli bir boyutudur; bununla beraber istatistiklere ve düzenlemelere çok yansımamaktadır. Zaman Kullanım Anketleri'nden 10 yaş ve üzeri tüm hane halkı üyeleri için elde edilen zaman kullanım bilgisi, çocukların okul, ücretli çalışma ve hane içi çalışmaya ne kadar zaman ayırdıklarıyla ilgili çok boyutlu gözlemler sunmaktadır. Bu şekilde çocukların gelir karşılığı olmadan haneye yaptıkları katkıyı da incelemek mümkün olacaktır. Dolayısıyla, Zaman Kullanım anket verileri, çocuk emeğiyle ilgili sadece piyasa için üretime ilişkin değil, hane içi karşılıksız çalışmayı da kapsayacak biçimde, bulgular sağlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve, Tanımlar

Çocuk işçiliğini kontrol etmeyi amaçlayan yasal ve kurumsal düzenlemeler hem uluslararası kurumların hem de ülkelerin uzun zamandır gündemindedir. 19. Yüzyılın başında İngiltere'de iş yasaları ile çocukların çalışma koşullarına bir takım sınırlamalar getirilmeye başlanmıştır (Edmonds, 2007). Çocuk işçiliği, ILO'nun gündemine ise kuruluşu ile beraber girmiştir. 1919 yılında 5 no'lu sözleşme ile sanayide çalışma için asgari yaş 14 olarak belirlenirken, bazı ülkeler için daha düşük asgari yaş gibi bir takım istisnalar yapılmış ve çalışma saatlerine dair bir düzenleme yapılmamıştır (ILO, 2019). 1921 yılında aynı düzenleme tarım sektörü için, 1933 yılında ise sanayi dışı sektörler için ve 14 yaş üzeri bile olsa yasal olarak ilköğretim çağında olan çocukların çalışmasını yasaklayacak biçimde yapılmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre “çocuk işçiliği” çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltен, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanmaktadır.

Buna göre çocuk işçiliği şunları kapsamaktadır:

- Çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler
- Okula düzenli devam etmelerini engelleyerek eğitimlerini aksatan işler;
- Okullarından erken ayrılmalarına yol açacak işler
- Çocukları okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakan işler

1999 yılında kabul edilen 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi, 18 yaş altındaki herkesi çocuk kabul eder; sözleşmeyi imzalayan ülkeler en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlayacak önlemleri almayı kabul eder. Sözleşmeye göre, en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği:

- (a) Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî

çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;

(b) Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

(c) Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

(d) Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri kapsar. Tehlikeli işler ise doğası ve şartları gereği çocuğun sağlığına, güvenliğine ve ahlaki bütünlüğüne zarar verecek işleri kapsamaktadır. Bunlar, gece çalışma, uzun saatler boyu çalışma, fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara açık çalışma, yer altında, su altında, tehlikeli yüksekliklerde, tehlikeli makina, ekipman ve araçlarla çalışma, ağır yük taşıma çocukları tehlikeli nesnelere süreçlere, ısıya, gürültüye, titreşime maruz bırakacak sağlıksız ortamlarda çalışmayı içermektedir.

1973 yılında kabul edilen 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi, sözleşmeyi onaylayan ülkelerin istihdama kabul için asgari yaşı belirlerken uymaları gereken genel çerçeveyi tanımlamıştır. Buna göre, öncelikle, çalışma için asgari yaş, ülkedeki zorunlu eğitim yaşının altında ve genel olarak 15 yaşın altında olamaz. Bununla beraber, ekonomisi ve eğitim imkanları yeterince gelişmemiş olan ülkelerde asgari yaş 14 olarak da kabul edilebilir. Ancak böyle bir durumda üye ülke sunacağı raporlarda asgari yaşı bu şekilde belirlemek için gerekçelerin devam ettiğine dair açıklamayı sunmalıdır. Sözleşmenin 3. Maddesine göre kişinin sağlığını, güvenliğini ve ahlaki bütünlüğünü tehlikeye düşürecek unsurlar içeren her türlü istihdam biçimi için asgari yaş 18'dir. Bu istihdam türleri işçi ve işveren örgütlerine danışılarak ulusal mevzuatla belirlenecektir. Hafif işler ise 138 no'lu ILO sözleşmesinin 7. Maddesine göre ulusal mevzuat 13 yaş ve üzeri kişilerin sağlık ve gelişimlerine zararlı olmayan, okula devam etmelerini mesleki oryantasyon ve eğitim programlarına katılmalarını engellemeyen hafif işlerde çalışmalarına izin verebilir².

² Yine, ulusal mevzuat, kişilerin sağlığı, güvenliği ve ahlaki bütünlüğü güvence altına alındıktan sonra gerekli özel öğrenim ve mesleki eğitimi almaları koşuluyla asgari yaşı 16 olarak belirleyebilir. Sözleşmede belirtilen şartlar en az 14 yaşındaki kişiler tarafından genel, mesleki ve teknik eğitim için eğitim kurumlarında yapılan işlere, bir okul ya da eğitim kuruluşunun sorumluluğundaki kursun, eğitim programının ya da eğitim veya meslek seçimini kolaylaştırmak için yapılan yönlendirme ya da rehberlik programının parçası olan işlere uygulanmaz.

Çocuk İşçiliğinin Yaygınlığı

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün raporuna göre, 2016 yılı itibariyle dünyada 5 ve 17 yaş arası 218 milyon çocuk istihdamdadır; bunların 152 milyonu çocuk işçi olarak çalışırken, 73 milyon çocuk tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Yaş gruplarına göre bakıldığında 152 milyon çocuk işçinin neredeyse yarısı 5-11 yaş, %28'i 12-14 yaş, %24'ü ise 15-17 yaş arasındadır. Bu, çocuk işçilerin dörtte üçünden fazlasının ILO tarafından belirlenen çalışmaya başlama için asgari yaşın altında olduğu anlamına gelmektedir. Tehlikeli işlerde çalışan çocuk işçilerin dörtte biri de 12 yaşından küçüktür (ILO, 2017).

Çocuk işçilerin neredeyse yarısı (72 milyon) Afrika'da iken, 62 milyonu Asya ve Pasifikte, 10.7 milyonu Amerika'da, 1.2 milyonu Arap devletlerinde, 5.5 milyonu Avrupa ve Merkez Asya'dadır. Afrika'da çocuk işçi oranı %19.6'dır; yaklaşık her 5 çocuktan biri çocuk işçi olarak çalışmaktadır. Bu oranlar, Arap Devletlerinde %3, Avrupa ve Merkez Asya'da %4.1 Amerika'da %5.3 Asya ve Pasifikte %7.4 düzeyindedir (ILO, 2017).

Cinsiyete göre bakıldığında 152 milyon çocuk işçinin 88 milyonu erkek 64 milyonu kızdır. Yine çocuk işçilerin içinde erkeklerin oranı %58 iken tehlikeli işlerde çalışan çocuk işçiler için bu oran %62'ye yükselmektedir. Sektörlere göre baktığımızda çocuk işçiliği %71 oranıyla geçimlik üretimi de içeren tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, çocuk işçiliği büyük ölçüde aile birimi içeresinde gerçekleşmektedir; yaklaşık üçte ikisi ücretsiz aile işçisi iken, %27'si ücretli istihdamdadır, % 4'ü ise kendi hesabına çalışmaktadır. Bu oranlar da aynı zamanda çocuk işçilerin çoğunlukla bir işverenle iş ilişkisi içinde olmadığını göstermektedir (ILO, 2017).

Çocuk işçiliği ile ilgili literatür son yıllarda özellikler ampirik araştırmalara yoğunlaşmış olsa da teorik dayanaklarını Basu ve Van'ın (1998) çocukların çalışma yaşamında yer almasını açıklayan model çerçevesinde ele almış ve işgücü piyasasında çoklu denge sonucunu teste tabii tutmuştur. Çoklu denge sonucu iki temel aksiyoma dayandırılmıştır; çocuğun çalışma yerine eğitim almasının haneler için bir lüks mal olduğu aksiyomu ve çocuk emeğinin yetişkin emeğinin tam ikamesi olduğu aksiyomu. İlkine göre çocuğun çalışmaması çocuğun elde ettiği gelir dışında elde edilen hane geliri yeterince yüksek olduğunda satın alınabilen lüks maldır ve düşük hane geliri söz konusu olduğunda çocuklar çalışmaktadır. Buna göre ikili denge söz konusudur; çocuğun çalışmadığı yüksek gelir dengesi ve hem çocuğun hem yetişkinin çalıştığı düşük gelir dengesi.

Bulutay (1995) Türkiye'de çocuk işçiliğinin artışında yoksulluğun, düşük verimliliğin, hızlı nüfus artışının, yetersiz eğitimin ve geleneksel ve kültürel faktörlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Tunalı (1996) çocuğun ebeveynlerinin eğitim durumunun ve yaşadığı yerin çocuk istihdamını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Dayıoğlu ve Assaad (2002) çocukların kendilerinin ve babalarının ücret düzeylerinin çocuk istihdamı üzerindeki etkisine dair

bulgular ortaya koyarken, annenin ücret düzeyinin anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

0-17 yaş grubunu içeren çocuk nüfus, 1970 yılında Türkiye'de toplam nüfusun %48,5'ini oluştururken bu oran 1990 yılında %41,8 ve 2018 yılında %28 oldu (TÜİK, 2018). Zaman içinde nüfus içindeki çocuk nüfus oranının düştüğü ve ülkenin genç nüfus kompozisyonundan daha yetişkin nüfus kompozisyonuna doğru kaydığı görülmektedir. Bu değişimin elbette çocuk işçiliği açısından da önemli sonuçları vardır.

Türkiye'de ise 2012 yılı verilerine göre 6-17 yaş arasında 893 bin çocuk çalışmaktadır. TÜİK (2012) verilerine göre, 6-17 yaş grubundaki çocukların; %2.9'u ekonomik bir işte çalışırken aynı zamanda okula devam etmektedir, %45.9'u okula devam etmekte ve ev işlerinde faaliyette bulunmaktadır, %42.7'si sadece okula devam etmekte olup, ne herhangi bir ekonomik faaliyette ne de ev işlerinde faaliyette bulunmamaktadır. Ayrıca bu çocukların %2.9'u okula devam etmemekte ve ekonomik bir işte çalışmaktadır, %3.3'ü okula devam etmemekte olup ev işlerinde faaliyette bulunmaktadır, %2.3'ü okula devam etmemekte olup, ne herhangi bir ekonomik faaliyette ne de ev işlerinde faaliyette bulunmamaktadır.

Türkiye'de 2017 yılı itibari ile 0-17 yaş arası toplam çocuk nüfusu 22 milyon 883 bin 288'dir. Bunun %9.4'ü çalışmanı olmayan hanelerde yaşamaktadır. 1 milyon 423 bin çocuk ise hanehalkı sorumlusu işsiz olan hanelerde yaşamaktadır (TÜİK, 2018). Bu rakam toplam çocuk nüfusunun %6'sına karşılık gelmektedir. Bu nedenle, 0-17 yaş grubunun nüfus içindeki ağırlığı zaman içinde bir değişim göstermiş olsa bile Türkiye'de hala önemli sayıda çocuk yoksul hanelerde yaşamlarını idame ettirmektedir. Yoksul hanelerde yaşıyor olmak çocuk işçiliğinin en temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Kurumsal olmayan çocuk nüfusun işgücü durumu (15-17 yaş)

Yıl		Kurumsal olmayan çocuk nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı	İstihdam oranı	İşsizlik oranı
		(Bin)					(%)		
2014	Toplam	3 922	824	709	115	3 098	21,0	18,1	13,9
	Erkek	2 013	592	503	90	1 420	29,4	25,0	15,2
	Kız	1 909	231	206	25	1 678	12,1	10,8	10,8
2015	Toplam	3 956	832	716	116	3 124	21,0	18,1	13,9
	Erkek	2 028	580	497	83	1 447	28,6	24,5	14,4
	Kız	1 928	252	219	32	1 677	13,0	11,4	12,8
2016	Toplam	3 944	819	709	110	3 125	20,8	18,0	13,5
	Erkek	2 021	561	480	81	1 460	27,8	23,8	14,4
	Kız	1 923	258	228	29	1 665	13,4	11,9	11,4
2017	Toplam	3 886	790	678	113	3 095	20,3	17,4	14,3
	Erkek	1 995	568	485	83	1 427	28,5	24,3	14,7
	Kız	1 891	222	193	30	1 668	11,8	10,2	13,3
2018	Toplam	3 770	797	685	112	2 973	21,1	18,2	14,1
	Erkek	1 937	581	498	84	1 356	30,0	25,7	14,4
	Kız	1 833	215	187	29	1 617	11,8	10,2	13,3

Kaynak: TÜİK, Çocuk işgücü İstatistikleri

Tablo 1'e baktığımızda Türkiye'de 2018 yılı itibariyle 15-17 yaş arası kurumsal olmayan çocuk nüfusun 3 milyon 770 bin olduğu görülmektedir. Bu yaş grubu için işgücüne katılım oranı %21 düzeyindedir. İşgücüne katılım oranı kız ve erkekler arasında farklılaşmaktadır; kızlar için %11.8 iken erkeklerde %30 düzeyine çıkmaktadır. İstihdam oranlarına baktığımızda yine cinsiyete dayalı farklılaşma göze çarpmaktadır; kız çocuklarda istihdam oranı %10.2 iken erkeklerde %25.7 düzeyindedir. Bununla beraber işsizlik oranları birbirine yakınsamaktadır. Kız çocuklarda %13.3 iken erkeklerde %14.4 düzeyindedir. 2018 yılında toplam nüfus için işsizlik oranı bir önceki yıla göre artarken, 15-17 yaş grubu için bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu da ekonomik durgunluk dönemlerinde işverenin daha düşük maliyetli olan çocuk emeğine yöneldiğinin bir göstergesidir.

Hanehalkı İşgücü verisi sadece 15-17 yaş grubunun ekonomik faaliyetleri ile ilgili bilgi verirken, TÜİK'in Çocuk İşgücü İstatistikleri toplandıkları yıllarda 6 ile 17 yaş arasında çocukların Türkiye'de çalışma durumlarına ilişkin detaylı bilgi içermektedir. Aşağıdaki tablo, yaş grubu ve cinsiyete dayalı olarak ekonomik işlerde ve ev işlerinde çalışan çocukların oranı ile çalışmayan çocukların oranına dair bilgi sunmaktadır.

Tablo 2: Yaş grubu, cinsiyet ve çalışma durumuna göre çocuklar (%), 2006 - 2012

	Ekonomik işlerde çalışanların oranı		Ev işlerinde faaliyette bulunanların oranı		Çalışmayanların oranı	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Toplam	6	6	44	49	51	45
6-14	3	3	40	46	58	51
15-17	17	16	56	57	28	27
Erkek	8	8	34	42	58	50
6-14	3	3	32	41	65	55
15-17	22	22	39	43	39	36
Kadın	4	4	54	57	42	39
6-14	2	2	47	52	51	46
15-17	11	9	74	73	15	18

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü İstatistikleri, 2006-2012

Tablo 2 incelendiğinde 2006 yılından 2012 yıllarında ekonomik işlerde çalışanların oranı toplamda ya da cinsiyete dayalı ayrıştırıldığında çok değişmemiştir. 2006-2012 yılları arasında çalışmayan çocukların oranı 15-17 yaş arası kızlar hariç her yaş grubu için hem kızlarda hem de erkeklerde düşüş göstermiştir. Yasal

çalışma yaşı olmayan 6-14 yaş grubu içinde çalışmayanların oranının bu ölçüde düşmesi çocukların artık piyasa ya da piyasa dışı üretim süreçlerinde daha çok yer aldığını göstermektedir. Ancak ev işlerinde faaliyette bulunanların oranı kızlarda erkeklere kıyasla çarpıcı bir biçimde yüksektir. Örneğin, 2012 yılında erkeklerin ev işlerine katılma oranı % 42 iken kızlarda bu oran % 57'dir. Aradaki bu fark 15-17 yaş grubu için daha da açılmaktadır; erkeklerde % 43 iken kızlarda % 73 düzeyine gelmektedir. Ev işlerinde faaliyette bulunanların oranı cinsiyete dayalı olarak oldukça farklılaşırken, diğer taraftan 2006 yılından 2012 yılına bu oranda artış da gözlenmektedir. Özellikle erkekler için ev işlerinde faaliyette bulunanların oranı önemli ölçüde artmıştır. Burada göze çarpan bir başka nokra ise 6-14 yaş grubundaki çocukların ev işlerinde faaliyette bulunma oranlarındaki çarpıcı artıştır.

Tablo 3: Yaş grubu, cinsiyet ve çalışma durumuna göre okula devam eden çocuklar (%)

	Ekonomik işlerde çalışanların oranı		Ev işlerinde faaliyette bulunanların oranı		Çalışmayanların oranı	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Toplam	2	3	43	50	54	47
6-14	2	2	40	47	58	51
15-17	5	7	60	63	36	30
Erkek	3	4	36	44	61	52
6-14	2	3	33	42	64	55
15-17	7	10	47	51	46	39
Kadın	1	2	52	57	47	41
6-14	1	1	47	52	52	47
15-17	2	5	75	76	23	20

TÜİK, Çocuk işgücü İstatistikleri, 2006-2012

Tablo 3 okula devam eden çocukların çalışma durumunu göstermektedir. Bu tablodaki bulgular Tablo 2'deki bulgularla uyuşmaktadır. Burada şaşırtıcı olan okula devam etmenin çocukların ekonomik işlere ya da ev işlerine katılma durumunu değiştirmemesidir. Örneğin, 2006 ile 2012 yılları arasında hem ekonomik işlerde çalışanların oranı hem de ev işlerinde çalışanların oranında artış gözlenmektedir. Bununla beraber, çalışmayanların oranı tüm yaş grupları için hem erkeklerde hem de kızlarda düşüş göstermiştir. Bu da okula devam etmenin çocukların piyasada ya da ev içinde çalışmasının önünde bir engel olmadığını hatta verinin toplandığı iki yılın karşılaştırılması çocuk çalışmasının yoğunlaştığını yansıtmaktadır. Özellikle 15-17 yaş arası kızlarda çalışmayanların oranı oldukça düşüktür.

Tablo 4: Yaş grubu, cinsiyet ve sektöre göre ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar (%)

	Tarım		Sanayi		Hizmet	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Toplam	37	45	31	24	32	31
6-14	53	68	18	14	29	18
15-17	29	33	37	30	34	37
Erkek	29	38	31	27	40	34
6-14	47	63	16	16	37	20
15-17	20	27	38	32	41	40
Kadın	53	58	29	18	17	24
6-14	66	77	20	8	13	14
15-17	46	47	34	23	19	30

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü İstatistikleri, 2006-2012

Tablo 4'e baktığımızda Türkiye'de çalışan çocukların ağırlıklı olarak tarımda çalıştığını görmekteyiz. Aynı zamanda, tarım sektöründe çalışan çocukların oranında 2006-2012 yılları arasında artış gözlenmektedir. Tarımın aynı dönem içinde istihdamda ve milli gelir içindeki payının gerilediği göz önüne alındığında bu durum oldukça dikkat çekicidir. Tarım sektöründe çalışan kız çocukların oranı erkeklerin oranının neredeyse iki katı düzeyindedir. Tabloya göre, 15-17 yaş grubu için tarımda çalışan erkeklerin oranı 2012 yılında %27 iken kızları oranı aynı yıl için %47'dir. 6-14 yaş grubunda tarım sektörünün ağırlığı oldukça çarpıcıdır; bu yaş grubu erkeklerin %66 kız çocuklarının ise %77'si tarım sektöründe çalışmaktadır. Ayrıca, tarım sektöründe çalışan çocukların oranı artarken, sanayide dikkat çekici bir düşüş gözlenmektedir. Bunun bir nedeni tarım sektöründe çalışan yetişkin işgücü nüfusundaki erimedir. Tarımda ortaya çıkan yetişkin işgücü kaybını yerini çocuk emeğinin aldığı söylenebilir. Yasal düzenlemeler çocukların ağır ve kötü işlerde çalıştırılmaya karşı tedbir ve ceza öngörse dahi, İş Kanunu tarımda 50 kişiden az çalışanın bulunduğu işletmelere uygulanmamaktadır. Türkiye tarımsal faaliyetlerin yüksek olduğu ve çoğunlukla aile üyeleri tarafından gerçekleştirildiği bir ülke iken tarımda çalışanlar İş Kanunu tarafından korunmamaktadır. Bu işletmelerdeki çalışma ilişkileri Borçlar Kanunu ile düzenlenmektedir fakat bu kanun İş Kanunu'nda olduğu gibi çalışanları korumaktan çok ekonomik ilişkiye giren eşit taraflar arasında yapılan anlaşmaları düzenlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısı ile mevcut düzenlemeler işçilerin ve çocukların korunması hususunda yetersiz kalmakta, birçok çocuk ise tarımsal üretimde çalışmaktadır. Hizmet sektöründe ise bu oran erkekler için düşerken kızlar için özellikle 15-17 yaş grubunda önemli ölçüde artmaktadır.

Tablo 5: Yaş grubu, cinsiyet ve işteki duruma göre ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar (%)

	Ücretli veya yevmiyeli		Kendi Hesabına		Ücretsiz Aile İşçisi	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Toplam	57	53	3	1	41	46
6-14	36	24	2	0	62	76
15-17	66	67	3	1	31	32
Erkek	58	57	3	2	39	41
6-14	35	27	2	1	62	72
15-17	68	70	4	2	28	27
Kadın	54	42	2	0	44	58
6-14	38	18	2	0	60	81
15-17	62	57	2	1	36	43

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü İstatistikleri, 2006-2012

Tablo 5 çalışan çocukların işteki duruma göre dağılımını göstermektedir. Tabloyu incelediğimizde, 15-17 yaş grubundaki çocukların ağırlıklı olarak ücretli veya yevmiyeli olarak çalıştığını görmekteyiz. 2006 ve 2012 yılları arasında erkek çocuklarda ücretli veya yevmiyeli çalışanların oranı artarken, kızlarda düşmektedir. 6-14 yaş grubu ise ağırlıklı olarak ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Özellikle kızlarda bu yaş grubu için ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı 2012 yılı itibariyle %81'dir.

Tablo 6: Çalışma süresi ve cinsiyete göre ev işlerinde faaliyette bulunan çocuklar (%), 2006 - 2012

	Türkiye		Kent		Kır	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Haftalık çalışma süresi ve cinsiyet						
Toplam						
2 saat ve daha az süreli	38	47	40	50	31	39
3 - 7	38	33	39	32	33	36
8 - 15	15	12	13	12	18	15
16 - 30	07	6	6	5	12	9
31 - 39	1	0	1	0	2	1
40 +	2	1	1	0	4	1
Erkek						
2 saat ve daha az süreli	56	62	56	64	58	56
3 - 7	36	29	37	28	33	34
8 - 15	6	6	6	6	8	7
16 - 30	1	3	1	2	2	3
31 - 39						
40 +						
Kadın						
2 saat ve daha az süreli	25	36	28	39	19	28
3 - 7	39	36	41	35	33	37
8 - 15	20	17	19	16	24	19
16 - 30	11	9	9	8	17	12
31 - 39	1	1	1	1	2	1
40 +	3	1	2	1	5	2

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü İstatistikleri, 2006-2012

Tablo 6'da ev işlerinde çalışan çocukların haftalık çalışma sürelerine göre dağılımı verilmiştir. Buna göre kızların erkeklere göre daha uzun sürelerde ev işlerinde faaliyette buldukları görülmektedir. Tabloya göre, 2012 yılında, Türkiye genelinde ev işlerinde 7 saatten fazla çalışan erkek çocukların oranı %9 iken bu oran kız çocuklar için %28'dir.

2016 yılı Gelir Yaşam Koşulları (GYKA)³ veri setinde 22 298 604 toplam hanehalkına ilişkin ekonomik durum ve yaşam koşullarına ait bilgi sunulmaktadır. Hanelerin %15.6'sını 15-17 yaş arasında çocuklu hanehalkları oluşturmaktadır ve 15-17 yaş çocukların yaşadığı hanelerin %18.9'u çalışan çocuklu hanelerdir. Ayrıca 120 bin 687 hanede 15 yaş altı çocukların hanenin gelirine katkıda bulunduğu belirtilmiştir.

Tablo 7, hanedeki yetişkin ve bağımlı çocuk sayısına göre 15-17 yaş arası çalışan çocukların elde ettiği gelirin hane geliri içindeki payını göstermektedir⁴. Tabloya göre, hanedeki yetişkin sayısı çocukların hane gelirine katkısını önemli ölçüde etkilemektedir; tek yetişkinli hanelerde toplam gelirin %47'si hanedeki 15-17 yaş arası çocuklar tarafından elde edilmektedir. Bununla beraber iki yetişkin, iki bağımlı çocuk olan haneler dışındaki tüm hane tipleri için, çocukların elde ettiği gelirin hane geliri içindeki payı %20'nin altına düşmemektedir.

Tablo 7: Hane tipine göre 15-17 yaş grubunda çalışan fertlerin toplam hane geliri içindeki payı

Bağımlı çocuk olmayan, iki yetişkinli, yetişkinlerin ikisi de 65 yaşın altında	21%
Bağımlı çocuk olmayan diğer hanehalkı	33%
Tek yetişkinli, en az bir bağımlı çocuk olan hanehalkı	47%
İki yetişkinli, bir bağımlı çocuk olan hanehalkı	30%
İki yetişkinli, iki bağımlı çocuk olan hanehalkı	17%
İki yetişkinli, üç ve daha fazla bağımlı çocuk olan hanehalkı	29%
Bağımlı çocuk olan diğer hanehalkı	22%

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi, 2016

*Çocuğun hane geliri içindeki payı sıfırdan büyük olan haneler hesaba katılmıştır.

³ TÜİK Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları çerçevesinde Eurostat anketlerine uyum sağlayabilecek, gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili derinlemesine incelemelere olanak tanıyan ikinci bir anketin derlenmesine ihtiyaç duyduğundan, 2006 yılı itibarıyla Gelir Yaşam Koşulları (GYKA) araştırmasını da gerçekleştirmeye başlamıştır. GYKA, Hanehalkı İşgücü ve Çocuk İşgücü anketlerinden farklı olarak Türkiye geneli, kent ve kırsal ayrımının yanı sıra, NUTS1 ve 2 düzeyinde sadece ücret bilgisi değil tüm gelir türleri ve yaşam koşullarını betimleyen değişkenlerin incelenmesine imkan sağlamaktadır. Böylece hem Türkiye geneli hem de bölgesel düzeyde gelir eşitsizliği ve yoksulluğu ile ilgili geniş bir analiz imkanı sunmaktadır.

⁴ TÜİK tanımına göre bağımlı çocuk, 25 yaşından küçük olup ekonomik açıdan pasif ve ebeveynlerinden en az biri ile yaşayan kişiler olarak tanımlanmaktadır. TÜİK tanımına uygun olarak burada da bağımlı çocuk aynı şekilde tanımlanmıştır.

Tablo 8 ise hanedeki yetişkin ve bağımlı çocuk sayısına göre 15 yaşından küçük çocukların hane gelirine katkısını göstermektedir. Tablo 7'de de gözlemlendiği gibi, tek yetişkinli hanelerde, 15 yaşından küçük çocukların hane geliri içindeki payı diğerlerine göre oldukça yüksektir. Gelir getirecek yetişkin sayısı az olduğunda çocuk emeğinin bunun yerini aldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, iki yetişkinli hanelerde bağımlı çocuk sayısı arttıkça 15 yaş altı çalışan çocukların hane gelirine katkısı da düşmektedir.

Tablo 8: Hane tipine göre 15 yaşından küçük fertlerin elde ettiği gelirin hane geliri içindeki payı

Tek yetişkinli, en az bir bağımlı çocuk olan hanehalkı	34,6%
İki yetişkinli, bir bağımlı çocuk olan hanehalkı	10,4%
İki yetişkinli, iki bağımlı çocuk olan hanehalkı	5,3%
İki yetişkinli, üç ve daha fazla bağımlı çocuk olan hanehalkı	7,6%
Bağımlı çocuk olan diğer hanehalkı	6,7%

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi, 2016

*Çocuğun hane geliri içindeki payı sıfırdan büyük olan haneler hesaba katılmıştır.

Tablo 9, hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti ve işgücü durumuna göre çalışan çocukların hane geliri içindeki payını göstermektedir. Hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti, özellikle 15 yaşından küçük çocukların hane geliri içindeki payını önemli ölçüde etkilemektedir; hanehalkı sorumlusunun kadın olduğu hanelerde 15 yaşından küçük çocuklar hane gelirinin dörtte birini kazanmaktadır. Bu oran hanehalkı sorumlusunun erkek olduğu hanelerdeki oranın üç katından fazladır. Türkiye'de hanehalkı sorumlusunun kadın olduğu haneler, büyük oranda kadının tek ebeveyn ve ekonomik olarak aktif olan tek yetişkin olduğu hanelere karşılık gelmektedir. Bu durumda da çocuklar daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadır.

Hane halkı sorumlusunun işgücü durumu da çocukların hane gelirine katkısını etkilemektedir. Hanehalkı sorumlusunun işsiz olduğu hanelerde 15-17 yaş arasındaki çocuklar hane gelirinin yaklaşık yarısını kazanmaktadır. Bu hanelerde 15 yaşından küçük çocukların gelirdeki payı da oldukça yüksektir (%13). Ayrıca hanehalkı sorumlusunun, emeklilik ya da işten ayrılma gibi nedenler dışında ekonomik olarak aktif olmadığı hanelerde 15 yaşın altındaki çocukların hane geliri içindeki payı gelirin dörtte birinden fazladır. Bu da, hanehalkı sorumlusunun engelli ya da ev işleriyle meşgul olduğu için işgücünün dışında olduğu duruma karşılık gelmektedir. Hanehalkı sorumlusu yaşlı, engelli ya da çalışamaz halde ise hane gelirine katkıda bulunan daha çok 15 yaş üstü çocuklar iken, hane halkı sorumlusunun ev işleriyle ya da çocuk hasta yaşlı

bakımıyla meşgul olduğu hanelerde 15 yaşından küçüklerin hane geliri içindeki payı oldukça yüksektir.

Tablo 9: Hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti ve işgücü durumuna göre çalışan çocukların hane geliri içindeki payı

	15-17 yaş arası fertlerin gelir payı	15 yaşından küçük fertlerin gelir payı
Erkek	24,7%	7,1%
Kadın	25,4%	25,5%
	15-17 yaş arası fertlerin gelir payı	15 yaşından küçük fertlerin gelir payı
Çalışıyor	17,5%	6,3%
İş arıyor	45,5%	13,0%
Emekli/Erken emekli veya işten ayrılmış	27,4%	10,2%
Diğer aktif olmayan	22,2%	26,9%
	15-17 yaş arası fertlerin gelir payı	15 yaşından küçük fertlerin gelir payı
Ücretli veya yevmiyeli (Tam zamanlı)	19,1%	5,8%
Ücretli veya yevmiyeli (Yarı zamanlı)	0,0%	15,3%
İşveren/kendi hesabına çalışan* (Tam zamanlı)	13,6%	5,4%
İşveren/kendi hesabına çalışan* (Yarı zamanlı)	4,9%	10,1%
İş arıyor	45,5%	13,0%
Emekli, erken emekli veya işten ayrılmış	27,4%	10,2%
Yaşlı, engelli veya çalışamaz halde	38,9%	1,4%
Ev işleri, çocuk, yaşlı, hasta vb. kişilerin bakımı ile meşgul	17,7%	34,0%
Diğer faal olmayan	38,5%	

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi, 2016

*Ücretsiz aile işçileri dahildir.

**Çocuğun hane geliri içindeki payı sıfırdan büyük olan haneler hesaba katılmıştır.

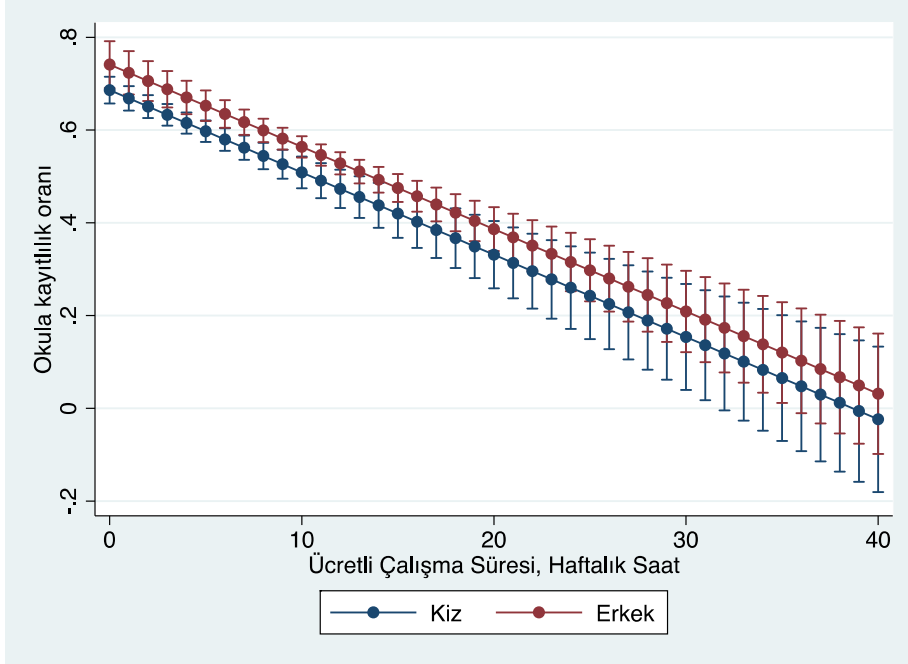
Zaman Kullanım Verisi Neler Ortaya Koyuyor?

TÜİK tarafından 1 Ağustos 2014-31 Temmuz 2015 tarihleri arasında uygulanan Zaman Kullanım Araştırması (ZKA) verileri kullanılarak çocukların piyasada ve hane içindeki çalışma biçimlerine ilişkin bilgi sunulacaktır. Türkiye'de ilk kez 2006 yılında uygulanan ZKA'nın ikincisi 2014-2015 yıllarını kapsayacak biçimde gerçekleştirilmiştir. Veriye ait örneklem seçimine göre, 2006 yılında kullanılan kır-kent ayrımı yerine, Türkiye geneline ilişkin tahmin üretmek üzere bir tasarım hazırlanmış, kır yerleşim yerlerinden toplam 156 küme, kent yerleşim yerlerinden ise 988 küme olmak üzere toplam 1 144 küme seçilmiştir. Kır yerleşim yerlerinden 1 560, kent yerleşim yerlerinden ise 9 880 hane (her kümeden 10 hane) olmak üzere toplam 11 440 hane örnekleme dahil edilmiştir ancak nihai olarak bu hanelerden 9 073 hanede 25 109 kişi ile görüşme yapılmıştır. Veriler yüz yüze görüşme yöntemi yanı sıra hanehalkı fertlerinin 24 saat boyunca yaptığı tüm günlük faaliyetlerini hazırlanan günlüklere kaydetmeleri yoluyla derlenmiştir. Katılımcılardan, biri hafta içi diğeri hafta sonu olmak üzere haftanın iki günü, 24 saat boyunca faaliyetlerini 10 dakikalık aralıklar halinde kaydetmeleri istenmiştir. Hanehalkının tüm üyelerinin aynı gün kendi günlüğünü tutmaları sağlanmıştır. Bu çalışmada tüm haftanın ortalaması kullanılmıştır. Zaman kullanım bilgisi 10 yaş ve üzeri tüm hane halkı üyeleri için elde edilmiştir. Çocukların okul, ücretli çalışma ve hane içi çalışmaya ne kadar zaman ayırdıklarıyla ilgili bilgi sağladığından, çocuk emeğiyle ilgili sadece piyasa için üretime ilişkin değil, hane içi karşılıksız çalışmayı da kapsayacak biçimde, çok boyutlu gözlemler sunmaktadır. Dolayısıyla bu verilere dayanarak elde edilen bulgular Türkiye'de çocuk emeğinin profilini daha derinlikli bir biçimde ortaya koymamızı sağlayacaktır.

Ailenin çocuk işçiliğine ne ölçüde dayandığını görmek çocuk işçiliğinin boyutunu anlamak açısından da önemlidir. Zira istatistikler piyasa üretim süreçlerinde çoklukla ücret karşılığı istihdam edilen çocuk işçileri kapsamaktadır. ILO'nun düzenlemeleri ve ulusal çalışma örgütlerinin yasal adımları da yine piyasa içi üretimle ilişkili ücretli istihdamdaki çocuk işçileri ilgilendirmektedir. Diğer taraftan çocuk emeğinin hane içi ücretsiz emek formları çocuk işçiliğinin önemli bir boyutudur; özellikle çocuk işçiliğinde cinsiyete dayalı farklılaşmayı göstermekte, bununla beraber istatistiklere ve düzenlemelere çok yansımamaktadır. Bu durum, çocuk emeğine yönelik politika üretimi sürecinde büyük aksaklıklara sebebiyet vermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yukarıda da belirtilen tanımına göre çocuk işçiliğinin iki temel boyutu söz konusudur. Bunların ilki çocukların kendileri için *zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işlerde* çalışmaları, ikincisi ise *okula devamlarını ve eğitim hayatlarını sürdürmelerini etkileyecek işlerde* çalışmalarıdır.

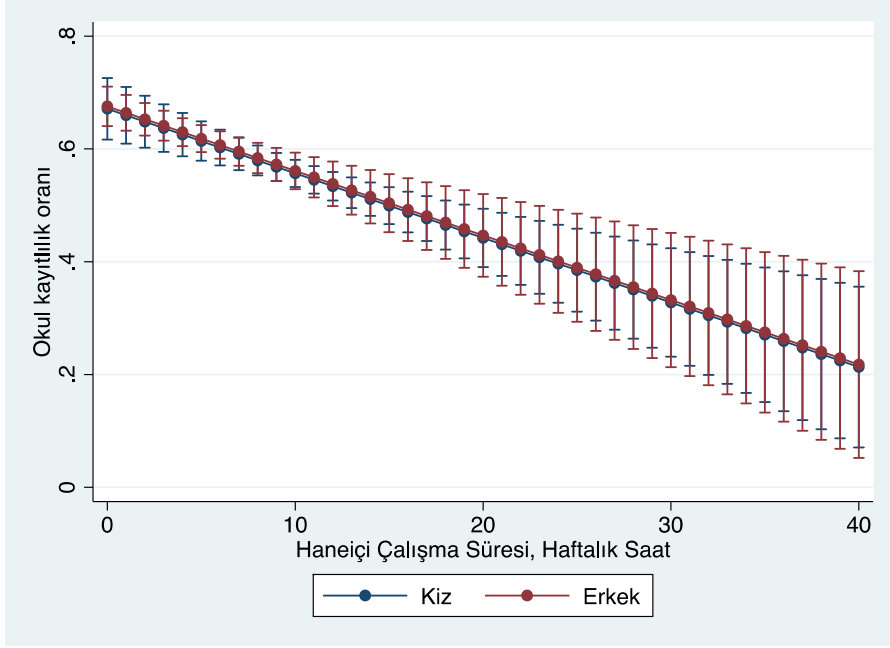
Hane içi karşılıksız çalışma özellikle okullaşma oranını etkilemektedir. Şekil 1, Türkiye’de 2014-15 ZKA verilerini kullanarak elde ettiğimiz 15- 17 yaş grubu için ücretli çalışma süresi ve okula kayıtlılık oranı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre cinsiyet bazında ayrıştırıldığında da, ücretli çalışma artarken okula kayıtlılık oranı düşmektedir.

Şekil 1: 15-17 Yaş Ücretli Çalışma, Okullaşma Oranı

Not: Tahmin yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Çocuğun okula devam edip etmediğinin göstergesi bağımlı değişken, ücretli çalışma saati ve onun karesi ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Yüzde 95 güven aralığı gösterilmiştir.

Şekil 2: 15-17 Yaş Hane İçi Çalışma, Okullaşma Oranı

Şekil 2'de ise 15-17 yaş grubu için hane içi çalışma süresinin okullaşma oranına etkisi gösterilmiştir. Buna göre, hane içi çalışmanın artmasıyla okula kayıtlılık oranı düşmektedir. Buna göre cinsiyet ayrımı yapılmaksızın, ücretli ya da hane içi çalışma çocukların okullaşma oranını düşürmektedir.

Tablo 10: Yaş Gruplarına Göre Faaliyet Katılım Oranları (%)

2014-2015							
Yaş		Kız	Erkek			Kız	Erkek
10	Okul	82,64%	79,70%	15	Okul	68,06%	59,08%
	Ücretli emek	3,05%	1,40%		Ücretli emek	5,23%	19,76%
	Hane içi emek	73,87%	44,78%		Hane içi emek	90,69%	55,73%
	Bakım emeği	49,45%	36,96%		Bakım emeği	27,20%	11,14%
11	Okul	86,09%	76,28%	16	Okul	59,69%	56,66%
	Ücretli emek	0,33%	3,56%		Ücretli emek	7,59%	23,12%
	Hane içi emek	78,44%	49,65%		Hane içi emek	87,26%	53,08%
	Bakım emeği	44,17%	33,58%		Bakım emeği	23,20%	15,50%
12	Okul	80,31%	69,28%	17	Okul	57,18%	50,11%
	Ücretli emek	4,76%	5,79%		Ücretli emek	15,03%	28,63%
	Hane içi emek	83,41%	48,20%		Hane içi emek	90,47%	49,91%
	Bakım emeği	43,68%	27,65%		Bakım emeği	19,79%	7,65%
13	Okul	74,64%	76,95%	15-17	Okul	61,69%	55,31%
	Ücretli emek	1,19%	5,72%		Ücretli emek	9,23%	23,81%
	Hane içi emek	84,93%	52,98%		Hane içi emek	89,47%	52,92%
	Bakım emeği	36,67%	20,37%		Bakım emeği	23,43%	11,44%
14	Okul	77,65%	69,83%				
	Ücretli emek	3,14%	7,53%				
	Hane içi emek	87,96%	55,46%				
	Bakım emeği	30,34%	19,44%				
10-14	Okul	80,13%	74,36%				
	Ücretli emek	2,49%	4,86%				
	Hane içi emek	81,88%	50,35%				
	Bakım emeği	40,62%	27,35%				

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Anketi Anketi, 2014-2015

Tablo 10, 10-17 yaş arası çocukların okul, ücretli emek, hane içi emek ve bakım emeği arasında zamanlarını nasıl kullandıklarını göstermektedir. Buna göre, öncelikle, her yaş grubunda okula katılım oranının erkeklerde daha düşük olduğunu görmekteyiz. İkinci olarak, erkeklerde yaşla birlikte ücretli emeğe katılım artmaktadır; özellikle yasal çalışma yaşı olan 15 yaş ve sonrasında ücretli

emeğe katılım oranı ciddi bir sıçrama göstermektedir. Aynı zamanda, erkeklerde 15 yaş ve üzerinde okula katılım oranı da hızla düşerek 17 yaş için %50 düzeyine gerilemektedir.

Hane içi emeğe ve bakım emeğine katılım her yaş grubu için kızlarda erkeklerden daha fazladır. Kızlarda hane içi emeğe katılım yaşla birlikte artmaktadır; 17 yaş için bu oran %90 düzeyindedir. Bakım emeğine katılım ise yaş arttıkça düşmektedir. Erkeklerde ise 10-14 yaş arası hane içi emeğe katılım oranı artarken 14 yaş sonrasında düşmektedir, bu düşüş ücretli emeğe geçiş ile ilişkilendirilebilir. Ertürk (2009) Türkiye'de çocuk emeği örüntülerinin kökleşmiş olan cinsiyet temelli iş bölümüne denk düştüğünü belirtmektedir.

Tablo 11: Çalışanların belirttiği sektörler

		Erkek	Kız	Toplam
01	Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri	29,69%	33,33%	30,68%
02	Ormancılık ile endüstriyel ve yakacak odun üretimi	0,78%	0,00%	0,57%
03	Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	22,66%	18,75%	21,59%
06	Ham petrol ve doğal gaz çıkarımı	7,81%	2,08%	6,25%
07	Metal cevherleri madenciliği	17,19%	20,83%	18,18%
08	Diğer madencilik ve taş ocakçılığı	0,78%	0,00%	0,57%
09	Madenciliği destekleyici hizmet faaliyetleri	7,03%	10,42%	7,95%
10	Gıda ürünlerinin imalatı	0,00%	2,08%	0,57%
13	Tekstil ürünlerinin imalatı	3,13%	0,00%	2,27%
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	0,00%	2,08%	0,57%
17	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	3,13%	6,25%	3,98%
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	7,81%	4,17%	6,82%
		100,00%	100,00%	100,00%

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Anketi Anketi, 2014-2015

Tablo 11, çalışan çocukların sektörel dağılımını göstermektedir. Buna göre, hem erkekler hem de kızlar ağırlıklı olarak tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu oranlar erkeklerde %53'e, kızlarda %52'ye karşılık gelmektedir.

Tablo 12: 15-17 yaş, Çalışma Biçimlerine Göre İstihdam

	Erkek	Kız	Toplam
1 Tarla, bahçe	26,56%	29,17%	27,27%
2 Düzenli işyeri (Fabrika, büro, mağaza vb.)	67,97%	66,67%	67,61%
3 Pazar yeri	1,56%	0,00%	1,14%
4 Seyyar veya sabit olmayan işyeri (Pazar yeri hariç)	3,91%	4,17%	3,98%
	100,00%	100,00%	100,00%
3 Kendi hesabına	1,56%	2,08%	1,70%
4 Ücretsiz aile işçisi	29,69%	27,08%	28,98%
11 Ücretli veya maaşlı	37,50%	56,25%	42,61%
12 Yevmiyeli (mevsimlik veya günübirlik işlerde çalışanlar)	31,25%	14,58%	26,70%
	100,00%	100,00%	100,00%

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Anketi Anketi, 2014-2015

Tablo 12, 15-17 yaş grubundaki kız ve erkek çocukların çalışma biçimlerine dair bilgi vermektedir. Buna göre, hem erkeklerin hem de kızların üçte ikisinden fazlası fabrika büro gibi düzenli işyerlerinde çalışmaktadır. Ayrıca ücretli veya maaşlı çalışma en yaygın olarak görülen çalışma biçimidir. Erkeklerin %37'si kızların %56'sı ücretli veya maaş karşılığı çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanları oranı da hem erkeklerde hem de kızlarda oldukça fazladır. 15-17 yaş grubu çocukların dörtte birinden fazlası ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı kız ve erkekler için birbirine yakinken, ücretli veya maaşlı çalışanların ve yevmiyeli çalışanların oranı farklılaşmaktadır. Yevmiyeli çalışan erkeklerin oranı kızlarınkinin iki katından fazladır.

Tablo 13: Eğitime Katılma Oranı

Yaş	Erkek		Kız	
	Herhangi bir çalışma faaliyetine katılıyorsa	Çalışmıyorsa	Herhangi bir çalışma faaliyetine katılıyorsa	Çalışmıyorsa
15	51,5%	75,7%	65,7%	100,0%
16	51,1%	71,3%	55,8%	93,3%
17	43,9%	64,6%	55,1%	90,0%

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Anketi Anketi, 2014-2015

Tablo 13, erkek ve kız çocukları için yaşa göre eğitime katılma oranlarını vermektedir. Çalışmayan erkeklerde çalışmayan kızlara göre eğitime katılma oranı daha düşüktür. Kızlarda bu oran her yaş için %90'nın üzerindeyken 17 yaşındaki erkeklerde %64'e kadar düşmektedir. Herhangi bir çalışma faaliyetine katılan 15 ve 16 yaşındaki erkeklerin eğitime katılma oranı %51 iken 17 yaş için bu oran %43'tür. Herhangi bir çalışma faaliyetine katılan kızların eğitime katılma oranı ise erkeklere göre daha yüksektir, bu oran her yaş için %55'in üzerindedir.

Tablo 14: Yaş Grubuna Göre Çocukların Haftalık Ortalama Çalışma Süresi (saat/hafta)

15-17			10-14		
Ücretli			Ücretli		
Erkek	45,5		Erkek	32,8	
Kız	39,5		Kız	16,9	
Hane içi			Hane içi		
Erkek	6,1		Erkek	4,7	
Kız	14,1		Kız	8,6	
Bakım			Bakım		
Erkek	6,0		Erkek	7,2	
Kız	4,3		Kız	7,1	

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Anketi Anketi, 2014-2015

Tablo 14, yaş grubuna göre çocukların haftalık ortalama çalışma sürelerini göstermektedir. Buna göre, ücretli çalışma ve hane içi karşılıksız çalışma saatleri arasında cinsiyete dayalı bir farklılaşma gözlenmektedir. 10-14 yaş grubu için erkek çocukların ortalama ücretli çalışma süresi kızların yaklaşık iki katı iken bu oran hane içi çalışma söz konusu olduğunda tersine dönmektedir. 15-17 yaş grubu için ise kızların ücretli çalışma süresi erkeklerin ücretli çalışma süresinin %87'sine karşılık gelirken, kızların hane içi çalışma süresi erkeklerin hane içi çalışma süresinin iki katından fazladır.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Bilindiği üzere 2015'te kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, çocuk emeğinin 2025'te ortadan kaldırılmasını kapsayacak şekilde genişletildi. Türkiye'de 2018 yılı önceki adı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olan bakanlık tarafından, "Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Yılı" ilan edilmiş ve çocuk işçilikle mücadele etmek için "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı"

hazırlanmıştır. Uluslararası düzeyde üst düzey politika üreticileri tarafından çocuk işçiliğinin ekonomik nedenleriyle başa çıkılması için acil eylem çağrısında bulunulmuş ve bu bağlamda sadece küresel tedarik zincirlerine değil, aynı zamanda ev işlerine, ücretsiz aile işlerine de dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dünya genelinde 2012-2016 yılları arasında *“çocuk işçiliğinde 5-11 yaş arası çocuk sayısında neredeyse hiçbir azalma olmadığı ve tehlikeli işlerde en savunmasız, en küçük çocukların sayısının arttığı”* belirtilmiştir (ILO, 2018).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çocuk işçiliğini azaltmaya yönelik çabalarına ve ulusal çalışma düzenlemelerindeki artışa rağmen çocuk işçiliği günümüzde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarının önemli bir bileşenidir. Belirli bir azalma gözlemlense de, çocuk işçiliği sağladığı maliyet avantajlarından ve işgücünü düzenleyen yasal çerçevenin eksikliklerinden dolayı süregelmektedir. Burada belirtilmesi gereken çocuk işçiliğini caydırmaya yönelik tüm yasal düzenlemelerin sadece ücretli çocuk işçiliğine yönelik olmasıdır. Oysa çocukların çalıştırılmasının tek biçimi ücretli istihdam değildir; hane içi ücretsiz çocuk emegi kullanımı aslında çocukların çalışmasının en önemli boyutudur. Türkiye'de çocuk emegi ile ilgili veriler de bunu doğrulamaktadır.

Türkiye'de çocukların ücretli istihdamı yaşla birlikte artmaktadır. Yasal sınır olan 15 yaş altı çocuklarda çalışma ağırlıklı olarak hane içi ücretsiz emek şeklinde gerçekleşirken, 15-17 yaş grubunda ücretli istihdamda 10-14 yaş grubuna göre ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Diğer taraftan, yaş grupları arasındaki bu farklılaşma, erkeklerde kızlara göre daha çarpıcıdır. Erkek çocuklarda hane içi emek kullanımı yaşla birlikte düşerken hane içi çalışmada, oranlar bazında, kızlar erkeklerin ciddi anlamda önündedir. Ücretli çalışan çocukların yaşadığı hanelerde, hanehalkı sorumlusunun işsiz olduğu, engelli ya da ev işleriyle meşgul olduğu için işgücünün dışında olduğu veya yaşlı, engelli ya da çalışamaz olduğu durumlarda çocukların elde ettiği gelirin hane geliri içindeki payı oldukça yüksektir.

Diğer taraftan ücretli ya da ücretsiz bir işte çalışmayanların oranı erkeklerde yaşla birlikte artış gösterirken kızlarda düşüş göstermektedir. Kız çocukları büyüdükçe daha çok çalıştırılmakta gibi görünmektedir. Zaman kullanım anketlerinden derlenen veriler de makro düzeydeki bu gözlemleri desteklemektedir. Öncelikle yaş arttıkça zaman içinde ücretli çalışmaya ayrılan zaman artmaktadır. Erkek çocuklarda bu artış daha çarpıcıdır. Diğer taraftan her yaş grubunda kız çocukları hane içi işlere daha fazla zaman ayırmaktadırlar. Kızların ev içindeki daha yüksek oranda çalışmaları ve erkeklerin ev dışındaki daha yüksek emek oranları, yetişkinlerin çalışma yaşamında gözlenen toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünün yeniden üretimini yansıtmakta. İstihdam ve eğitime erişimde eşitsizliklerin yüksek gözlemlendiği ülkelerde, çocuk işçiliğinde cinsiyete göre ayrışma da daha keskin biçimleriyle gözlenmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus mevcut araştırmanın amacı çocuk

işçiliğinde cinsiyet temelli bir eşitlik arayışı olmadığıdır. Burada dikkat çekmek istenilen konu, çocuk işçiliğiyle mücadelede cinsiyete göre farklılaşan örüntüler olduğu, özellikle de ev içi gibi görmezden gelinen alanların diğer türden çalışma biçimleri gibi önemli sonuçları olduğunun altını çizmek, bu alanların mücadele bakımından da en zorlu alanlar olduğunu vurgulamak ve en başta da çocuk işçiliğinin tümden ortadan kaldırılmasına yönelik etkin mücadele araçlarının benimsenmesi ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunma çabasıdır.

KAYNAKÇA:

- Basu, K. ve Van H. P., (1998), “The Economics of Child Labor”, *American Economic Review*, 88(3), 1998.
- Birleşmiş Milletler, (1990), *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. BM.
- Bulutay T. (1995), *Türkiye’de Çalışan Çocuklar*, DIE ILO (1995), No:1840.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2017), “Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı” 2017-2023, Ayrıntı Basımevi.
- Dayıoğlu, M., ve Assaad, R. (2002), “The determinants of child labor in urban Turkey”, *Economic Research Forum, Working Paper* 0302.
- Edmonds, E. V. (2007), “Child Labor”, NBER Working Paper No:12926.
- Ertürk, Y. (2009), “Türkiye’de Çocuk Emeginin Kullanım Biçimleri”, içinde *Türkiye’de Çocuk Emegi* (der: Kemal İnal), Ütopya Yayınevi.
- ILO, Global Estimates of Child Labor: Results and Trends, 2012-2016, Geneva, 2017.
- ILO, The World Day Against Child Labor,2018
- ILO, Tackling child labour: 100 years of action, Fundamental Principles and Rights at Work Branch (Fundamentals), Cenevre, 2019.
- İnal, K., (2009) *Türkiye’de Çocuk Emegi*, Ütopya Yayınevi.
- OECD, (2017) “Students’ Paid and Unpaid Work”, OECD- PISA 2015.
- Tunalı, İ., (1996) "Education and Work Experiences of 6-14 Year-Old Children in Turkey", *Economic Research Forum, Working Paper* 9638.
- TÜİK, (2018), İstatistiklerle Çocuk Haber Bülteni.